
В.І. Стець,
старший викладач
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ РЕКРУТУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЕЛІТИ

Проблема еліти в наш час постає в соціально-філософському, філософсько-етичному, політичному, економічному аспектах. Історія розвитку людської цивілізації переконливо доводить величезну рушійну силу еліти як кращих представників суспільства. Тому сьогодні потребує кваліфікованої еліти, здатної насичувати владні структури, забезпечувати розв'язання завдань національного розвитку і формування держави, здатної вийти на світовий рівень.

Теоретик проблематики, що розглядається в даній статті, італійський вчений В.Парето вважає, що людське суспільство не гомогенне, люди відрізняються один від одного фізично, морально й інтелектуально. Тобто в суспільстві одні люди є більш здібні, ніж інші. Їх і називають елітою [3]. Ідеї Парето щодо циркуляції еліт в історії були творчо використані в політичній концепції українського мислителя В.Липинського, на думку якого, процес безперервного відновлення аристократії є характерною рисою історії різних часів і народів. Еліта – це когорта представників суспільства, що відбирається, формується з певною метою, при цьому цей процес потребує таких чинників, як стратегічне завдання, що висувається перед нею.

Для України ця проблематика є не достатньо вивченою і тому, починаючи з 90-х років минулого століття, нею у тому чи іншому контексті цікавилися такі сучасні науковці, як: В.Андрущенко, І.Белебеха, О.Білий, Д.Видрін, С.Вовканич, Б.Гаврилишин, О.Гринів, А.Колодій, В.Кремень, І.Курас, Б.Кухта, О.Лазоренко, В.Лизанчук, В.Литвин, В.Малахов, М.Михальченко, Р.Пантелеєва, А.Пахарєв, В.Потульницький, В.Танчер, М.Шульга, Б.Ярош, В.Шатенко та ін.

Втім, незважаючи на значну кількість праць з цієї проблематики, все ж малодослідженою залишається проблема, пов'язана з каналами рекрутування та резервами сучасної української еліти.

Україна впродовж століть була позбавлена можливості формувати власну національну еліту. Навпаки, щоб підкорити народ, треба було швидше позбутись носіїв державницького мислення. Периферійна функція України як суб'єкта господарювання і державотворення була вигідна імперським владним структурам. Постійний відбір керівників з “надійних” людей, інтенсивний імпорту з-за меж України “незалежних” фахівців, посилення випускників вузів України у віддалені краї, фізичне знищення “неблагонадійних” – все це спричинило нинішню кризу еліти. А без належного елітарного проводу нації неможливо розбудувати не лише економіку, а й науку, культуру, освіту, медицину, оборону держави, інформаційну безпеку.

Україна упродовж історії перебуває у процесі реалізації дедалі нових проектів. У ній постійно порушується процес самовідтворення еліт. Як мінімум тричі за порівняно невеликий проміжок часу відтворення еліт переривалось. Вперше це відбулося під час революції 1917 року. Ту частину еліти, яка залишилась після революції, частково винищили репресіями. Еліту, яка сформувалась у партократії, було знищено під час перебудови. І тому її слід підтримувати штучно [1].

Завдання формування істинних еліт можна вважати чи не найважливішим для сучасної цивілізованої країни. Перед тим, хто хоче реально впливати на реальні рішення на рівні держави, стоїть завдання сформувати еліту, а не очікувати, поки вона виросте, і не оголошувати елітою тих, хто нею не є. Еліта формується, в тому числі із себе через постановку проблем держави та самовизначення у процесі їх розв'язання, через участь у

становленні інстанцій влади, прийняття для себе рішень, що стосуються життя країни загалом [4].

Українська еліта постійно живе в умовах розриву з традицією. Це не погано і не добре, це факт. Якщо вже так склались історичні та культурні обставини, цей розрив слід перетворювати в переваги нашої країни. Українське суспільство не є традиційним, і кожне нове покоління еліти можна використовувати для здійснення наступного цивілізаційного кроку. Це означає, що еліту слід формувати максимально сучасною і максимально наближеною до істеблішменту, адже останнє означає прошарок населення, об'єктивно працюючий на стабільність та наслідуваність.

Проблема України, на нашу думку, полягає ще й у тому, що зі зміною проектів та орієнтації, яка в нашій країні відбувається досить часто, щоразу з'являються претенденти на звання нової еліти, яка, зрозуміло, не народжується в готовому вигляді. Її слід формувати, створювати умови для її становлення, становлення її високої культури як важливого елементу підвищення культури всього народу. Низька якість еліти є свідченням відсутності системи її оптимального рекрутування та планомірної підготовки [5].

Більшість сучасних дослідників еліти справедливо вважають, що основним критерієм типології елітотворення є рівень її відкритості. Якість еліти залежить від того, наскільки вона є “прозорою”, відкритою для найбільш активних, освічених, талановитих, здатних до впровадження інновацій людей. Саме відкритий тип рекрутування пропонує “конкурсний відбір” на елітарні позиції – відповідно до здібностей їх пошукачів, і тому передбачає притік кращих, талановитих, у тому числі з нижчих соціальних прошарків. Навпаки, закритий тип характерний для традиційного суспільства і передбачає кланове формування еліти із вихідців вузького елітного прошарку [3]. Досвід історії свідчить про те, що закрита еліта, яка формується із представників вузького привілейованого прошарку, неминуче деградує.

Типологія рекрутування еліти за типом “відкрита – закрита” доповнюється типологією за типом “гільдійна – антрепренерська” [3]. Для системи гільдій характерний високий ступінь інституціоналізації у процесі відбору, важлива роль спеціальної освіти, повільний шлях догори сходами ієрархії, тенденція до відтворення рис уже існуючої еліти та невеликий, відносно закритий селекторат. Для антрепренерської системи, де селекторат ширший, на призначення кандидата на елітні позиції впливають не лише керівник якоїсь структури, а і люди, що знаходяться поза системою.

Незважаючи на зазначені відмінності у цих системах, усі вони потребують організації підготовки еліти в системі освіти. Причому тип системи цієї освіти тісно пов'язаний з типом рекрутування еліти – відкритим або закритим.

Важливим питанням щодо організації освіти з метою формування еліти є, на нашу думку, диференціація навчання і насамперед створення елітних закладів. І тут може виникнути запитання – чи сумісні питання елітних навчальних закладів з питанням соціальної справедливості? Хоча сьогодні ми дедалі більше починаємо усвідомлювати, що соціальна справедливість – це не рівність у бідності, а рівність можливостей, все ж таки чи є справедливою елітна освіта?

Це питання є досить болючим і в ньому виявляються два альтернативні підходи. З одного боку, наявність елітних навчальних закладів – виклик демократії; вони ставлять молодь в нерівні умови, відновлюють систему нерівності. І ці аргументи мають право на існування. Але відомо також, що подібні бачення можуть зашкодити освіті й зробити, зокрема, ту ж середню освіту дійсно “середньою” з погляду її посередності, коли відбувається ігнорування обдарованих дітей, вимагається головну увагу приділяти “підтягуванню” відстаючих та ін.

Єдина й одноманітна система навчання не враховує різноманітних особистісних орієнтацій, пригнічує індивідуальність, нівелює особистість, не стимулює розвитку талантів, унікальних здібностей. Сучасність вимагає, щоб поряд з державною існувала

незалежна система освіти, в тому числі альтернативна, і щоб діти з батьками могли обирати ту систему, яка їм більше підходить. А якщо малозабезпечені сім'ї не можуть оплачувати навчання через його дорожнечу, то вони мають мати право на дотацію благодійних фондів, держави, на стипендію талановитим дітям.

Причому подібні елітні навчальні заклади покликані бути маяками всієї системи освіти, моделлю, до якої має наближатися вся система освіти, полем для проведення прогресивних експериментів. І водночас ці елітні навчальні заклади могли б виступити і в ролі спонсорів обдарованих дітей безвідносно до статусу їхніх батьків, вони мають бути готовими навчати таких дітей безплатно, оскільки наявність обдарованої молоді в привілейованих закладах освіти сприятиме підвищенню рівня освіти в них. Навчання талановитої молоді має бути вигідним для спонсорів, якими можуть бути корпорації, фірми, державні заклади, тому що випускники елітних навчальних закладів можуть бути базою для поповнення співробітників цих корпорацій, фірм, не говорячи вже про те, що саме спонсорство слугує зростанню іміджу відповідного спонсора.

Звичайно, варто та й потрібно виявляти недоліки елітної освіти. Питання полягає в тому, чи ці недоліки слід виявляти для того, щоб їх виправляти відповідно до вимог сучасного суспільства.

Для цього спочатку, на нашу думку, варто розрізнити поняття елітарної та елітної освіти. Елітарну освіту ми бачимо як освіту дітей вузького кола, до якого належать люди за критеріями знатності та багатства. Цей тип освіти є марнотратним для суспільства: адже в цьому випадку губляться молоді таланти, які не належать до еліти суспільства.

Навпаки, елітна освіта, окрім того, що вона є найвищого рівня, характеризується тим, що її критеріями є здібності, таланти: вона не повинна залежати від походження та статусу батьків. Для засвоєння цінностей, запропонованих цією системою, потрібен високий рівень здібностей.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що елітарна освіта поєднується із системою закритого рекрутування еліт, тоді як елітна освіта – з системою відкритого її рекрутування. Окрім того, цей тип освіти, на нашу думку, здатний забезпечити значною мірою більшу соціальну мобільність у суспільстві.

Водночас не можна розглядати елітну та елітарну освіту як дві автономії. Ці два типи освіти пересікаються, і в них є спільна площина. Елітарна освіта може бути одночасно елітною і навпаки. Власне, елітарна освіта певною мірою є елітною (з погляду її якості).

Сьогодні досить важливим механізмом рекрутування еліти може стати використання соціальних зв'язків [1]. Так, окремі навчальні заклади, які беруть на себе функції формування еліти, можуть це робити через створення елітної мережі: середня школа – лицей, коледж (можливо при університетах), яка спрямовуватиме на конкретну професію, наукову діяльність тощо, – і власне вища школа. Таким чином такі мережі, можуть виконувати роль специфічного соціального інституту інтеграції та стабілізації сучасних елітних груп.

На особливу увагу заслуговує питання елітаризації педагогічної спільноти, адже саме на неї значною мірою покладеється завдання формування еліти. А еліту здатен сформувавати лише представник істинної еліти, а не її імітатор.

Педагогічна еліта ще кілька років після розпаду СРСР в умовах недофінансування тримала рівень вимог до себе досить високо і залишалася впливовою соціальною верствою. Але на зміну їхній впливовості прийшла бізнесова і політична еліта з незмірно могутнішими, економічними важелями впливу на суспільно-політичну ситуацію. Їхні уявлення про самих себе, мораль і виховання виявляються в контрциклі розвитку до педагогічної спільноти, що хоче знову стати педагогічною елітою [4]. На пострадянських теренах склад педагогічної еліти істотно змінився. Економічна криза змусила швидко перекваліфікуватися молодих і талановитих педагогів, які з хорошою базовою освітою знайшли собі місця у небюджетній сфері. Маніпуляції в оцінках історичних подій,

економічних явищ призвели до хаосу в підготовці методичних матеріалів, зокрема підручників, що психологічно “скувало” тих ініціативних педагогів, які залишилися у спільноті. Тому колишня українська радянська педагогічна еліта як соціальна група розпалася. Її рештки, самоорганізуючись та зважаючи на зовнішні суспільно-політичні обставини, утворили протоелітну педагогічну спільноту. Члени цієї групи, як видно з їхніх повідомлень у спеціалізованих освітніх виданнях, усвідомлюють першочергове завдання освіти як подолання соціальної та духовної кризи в суспільстві і водночас, як зазначалося, завдання щодо формування еліти.

Для того щоб педагогічна спільнота отримала нові привабливі мотиви для розвитку і трансформації в педагогічну еліту, потрібно сформулювати і отримати відповідь на такі запитання [4]:

Наскільки радикально змінюються соціально-психологічні установки освітян?

Які нові соціально-психологічні цінності реалізуються в сучасній моделі освіти і чи дійсно існують критерії кваліфікації, компетенції та досвіду як показники досконалості цих моделей?

Якими є соціально політичні функції освіти і як саме здійснюється зв'язок освіти та політики?

Які потрібні зміни в освіті для того, щоб педагогічна спільнота поглибила свої зв'язки з культурними та політичними елітами України?

Що і як потрібно змінювати з погляду зміни пріоритетів, які характеризують особистість члена педагогічної спільноти?

Необхідність відповіді на ці запитання зумовлена поступовим зниженням якості освіти через процеси “культурного старіння” її змісту та форм, порушення принципів відповідності загальному рівню культури та політичної активності суспільства; недостатністю культурної компоненти у педагогічній спільноті та жалюгідній матеріальній базі більшості навчальних закладів та ін. У контексті вищезазначеного змінюється і завдання щодо формування особистості педагога, який здатний створити адекватні умови не лише для творчого та культурного зростання і саморозвитку школярів, а й для власного саморозвитку. Просте збільшення заробітної плати, введення в існуючу систему освіти нових культурологічних компонентів не змінить способу самоідентифікації членів педагогічної спільноти [2].

Концепція вчителя засадничо є насамперед людино- і культуроємною, і менше – наукоємною. Тому в принципі повинна бути не лише творчою і різноманітною, а нестандартною та індивідуальною. Тобто такою, яка легко реалізує в кожній конкретній освітянській ситуації кожен індивідуальний культурний ресурс та кожен індивідуальний креативний потенціал.

Таким чином, можуть бути створені умови для оптимального функціонування суб'єктів, що діють у конкретному культурно освітньому просторі України. Парадигма елітотворення педагогічної спільноти у цьому разі може бути сформульована як можливість і необхідність створення індивідуальних викликів для кожного з учасників цієї соціальної групи.

Класно-дисциплінарна модель освіти народилася в ті часи, коли і шкіл, і вчителів, і наукових дисциплін було менше [4]. І самого вчителя легше було зарахувати до тієї чи іншої елітної групи, оскільки він був основним, а іноді унікальним носієм не лише формальних знань, а й певних ідей просвітництва, та й завдання освіти були іншими. Оскільки наука й культура, а з ними й освіта стали інтегрованими, дифузними, полісистемними та контекстними, особистість вчителя потрапляє в цілковиту залежність вже навіть не від системи адміністрування його соціальною групою, а від стрімкості інформаційних потоків.

Тому не кількість інноваційних методик може модернізувати педагогічну спільноту та перетворити її в елітну суспільну групу, а здатність кожного індивідуального члена групи відповісти адекватно на виклики часу [2]. Якщо змінити дисциплінарну доміную

освіти (в обох значеннях цього слова: предметному та організаційному) на домінанту індивідуальної культурної, суспільно політичної діяльності, тоді головним чинником формування педагогічної еліти стане внутрішньогрупова конкуренція особистостей.

Нові критерії якості цієї соціальної групи повинні насамперед передбачати можливість максимального вияву індивідуальності у культурній, суспільній та політичній сферах життя.

Абсолютно очевидно, що сьогодні і в найближчій перспективі суспільство не може функціонувати без еліти. Відповідно, кваліфіковану еліту, орієнтовану на високі гуманістичні цінності, слід готувати, причому заздалегідь, в міру можливості планомірно. Тому варто ще раз наголосити на тому, що тут важливою є проблема елітної освіти та елітарної особистості в освіті, яка може оптимізувати процес рекрутування та зміни еліт у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Мохов В.П.* Элитизм и история: Проблемы изучения советских региональных элит. – Пермь, 2002.
2. *Можсаева Л.Г.* Эволюция концепции образования в современном мире // Экономика образования. – 2001. – № 6.
3. *Парето В.* Элиты и аристократия // Личность. Культура. Общество. – 2002. – Т. IV. – Вып. 3–4 (13–14).
4. *Покальчук О.* Політична еліта сучасної України: регіональний вимір // Психологічні перспективи. – 2003. – Вип. 4.
5. *Крыштановская О.В.* Формирование региональной элиты: принципы и механизмы // Соц. исслед. – 2003. – № 11.